

14. Переписка В. И. Ленина и редакции газеты «Искра» с социал-демократическими организациями в России. 1900–1903 гг. : в 3 т. – Т. I. – М. : Госполитиздат, 1969. – 570 с.

15. **Полонский И.** Воспоминания / И. Полонский // История Екатеринославской социал-демократической организации 1889–1903. Воспоминания и материалы. – Екатеринослав : Истпарт, 1923. – С. 352–362.

16. **Фабричный А.** Перед грозой / А. Фабричный // История Екатеринославской социал-демократической организации 1889–1903. Воспоминания и материалы. – Екатеринослав : Истпарт, 1923. – С. 4–8.

17. **Чепурко О.** Особливості становлення соціал-демократичної організації у м. Катеринославі на рубежі ХІХ–ХХ ст. / О. Чепурко // Записки осередку Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Дніпропетровську : зб. наук. пр. / редкол.: С. І. Світленко (відп. ред.) та ін. – Вип. 2. – Д. : Вид-во ДНУ, 2011. – С. 67–80.

Надійшла до редколегії 04.01.2013

УДК 94 (477) «19/20» + 629.5 (477) (09)

О. Б. Шляхов

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ПІДПРИЄМЦІ УКРАЇНИ ТА ЇХ ПАРТІЙНО-ПОЛІТИЧНІ УПОДОБАННЯ НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

Висвітлено партійно-політичні уподобання підприємців українських губерній царської Росії на початку ХХ ст., їх взаємовідносини з імперським центром.

Ключові слова: підприємці, громадсько-політична діяльність, політичні партії, українські губернії.

Освещены партийно-политические предпочтения предпринимателей украинских губерний царской России в начале ХХ в., их взаимоотношения с имперским центром.

Ключевые слова: предприниматели, общественно-политическая деятельность, политические партии, украинские губернии.

The party-political predilections of the South Ukrainian guberniyas' industrialists of the czarist Russia at the beginning of the XX-th century, its mutual relations with the Imperial center are highlighted.

Key words: the bourgeoisie, social and political activity, the Ukrainian province.

У пореформений період, у результаті розпочатих Олександром II перетворень, у царській Росії, зокрема в її українських землях, розпо-

чинається перехід від традиційного до нового, індустріального суспільства, який супроводжується виникненням нової соціальної верстви – класу капіталістів-підприємців. Тож науково важливим видається з'ясувати, яким було їх місце та роль у політичних процесах початку ХХ ст., що являв собою їх світогляд?

Згадана проблематика вже привертала увагу в історичній літературі. Окремі її аспекти висвітлювали відомі радянські історики Й. Ф. Гіндін та Л. Є. Шепелєв [2; 26]. Останнім часом до питання участі буржуазії України в суспільно-політичному житті кінця ХІХ – початку ХХ ст. у своїх розвідках зверталися українські дослідники О. М. Донік, М. М. Москалюк, Т. М. Ніколаєва, О. О. Постернак та ін. [5; 11; 13; 15]. Разом з тим зазначену тему не можна вважати вичерпаною, особливо якщо йдеться про різні групи буржуазії південноукраїнських губерній. Отже, є всі підстави зупинитися на цьому детальніше.

Слід зазначити, що шлях Росії та України до капіталістичного суспільства мав складний, нелінійний характер, відбувався повільно та суперечливо. На темпі та проявах тогочасних трансформаційних процесів суттєво позначався той факт, що модернізація здійснювалася переважно з метою стабілізації та консервації базових характеристик імперії, що відбувалися ці зміни в рамках старих політичних структур, за існування поліцейсько-авторитарного режиму, в своєрідній феодалній оболонці.

Постійно давала себе взнаки і економічна відсталість країни – вузькість її внутрішнього ринку та нестача капіталів, а також сильно розвинуті серед населення патерналістські настрої щодо держави, відсутність у людей традицій особистої свободи. Не дивно, що і в пореформену добу наявність активних громадян не вписувалася в існуючу систему владних відносин, коли все вирішувалося лише «на горі» і тільки самими державними інституціями. Як згадували сучасники, в імперії «тривалий час панувала течія: «Мовчати, не розмірковувати» [6, с. 350]. А урядовий «Вестник финансов» у 1901 р. визнавав, що «незначне поширення середнього класу та традиції країни призводять до того, що більшість найголовніших починань здійснюється урядом або знаходиться у найтіснішій від нього залежності» [1, № 41, с. 58]. Тож не випадково, що підприємці часто демонстрували недостатній рівень активності, що в економіці навіть на початку ХХ ст., за твердженням царських урядовців, так і не «розвинулася животною силою заповзятливості, знання, рухливості капіталу...» [9, с. 181].

Слід також підкреслити, що становище представників капіталу у добу пізнього самодержавства, рівень їх громадсько-політичної активності та стереотипи поглядів багато в чому визначалися тими загальними умовами стосовно розвитку підприємництва, які існували

тоді в країні. Адже всі ці вкрай сумнівні в правовому відношенні «ділові операції», шляхом яких накопичувалися перші мільйони, найсприятливіше відчували себе саме під дахом абсолютистської системи влади. До того ж низьку продуктивність праці своїх робітників власники засобів виробництва імперії Романових зазвичай компенсували збільшенням тривалості робочого дня, встановленням мінімальної платні. Фактична відсутність робітничого законодавства відкривала для цього майже необмежені можливості. Відповідно і надалі буржуазія гальмувала прийняття соціальних законів, все більше покладаючись у своїх відносинах з робітництвом на репресивну машину самодержавства. До того ж тогочасні успіхи у веденні бізнесу у багатьох з представників підприємницького прошарку безпосередньо залежали саме від урядової підтримки – великих державних замовлень, надання різноманітних пільг, численних субсидій, політики необмеженого протекціонізму тощо*.

Отже, в той час відбувалася фактична інтеграція багатьох ділових людей до феодальної системи відносин, коли представники великого бізнесу в силу власних корисних інтересів вже не могли обійтися без підтримки самодержавства та його карального апарату. Не випадково один з лідерів російської соціал-демократії, Г. В. Плеханов наприкінці XIX ст. звертав увагу на те, що «буржуазія вміє отримувати користь із існуючого режиму і тому не тільки підтримує деякі його сторони, але і цілковито стоїть за нього у певних своїх прошарках». Російські капіталісти, наголошував він, «дуже падкі» на державне втручання, «оскільки воно виражається у заступницькому тарифі, субсидіях, гарантіях і т.п.» [14, с. 223, 224].

Разом з тим життя все ж брало своє. Тож вже з кінця XIX ст. можна спостерігати прагнення буржуазії України до певної соціальної та політичної інтеграції – участі у громадському житті, в діяльності об'єднань і союзів, які б представляли їхні корпоративні інтереси. Так, як відомо, ще в 1874 р. була створена перша представницька організація промислової буржуазії Донецького басейну та Придніпров'я – з'їзд гірничопромисловців Півдня Росії. Згодом виникла ще низка подібних об'єднань підприємців регіону. Зокрема, в серпні 1909 р. в Одесі відбувся перший з'їзд судновласників

*Як зазначав у 1900 р. петербурзький журнал «Народное хозяйство», «достатньо було скарбниці припинити надмірно оплачувати замовлення рейок, локомотивів, як наша залізородна промисловість, яка нещодавно святкувала та голосно кричала про себе..., починає впадати у мінорний тон. Лунають скарги на низькі ціни замовлень..., на перевиробництво до повного здивування пересічних споживачів, які звикли думати і відчувати, що у нас споживання заліза і абсолютно, і відносно вкрай незначне» [12, Кн. VIII, с. 134].

Чорноморсько-Азовського району. А в жовтні 1910 р. було проведено 1-й Південно-Руський торговельно-промисловий з'їзд.

Згадані організації, перш за все, мали на меті добитися від влади «реалізації своїх законних економічних інтересів». Зрештою створення подібних об'єднань свідчило про якісно новий етап у консолідації сил буржуазії українських губерній, про досягнення нею певного рівня громадської самосвідомості. Недаремно друкований орган Ради з'їздів представників промисловості та торгівлі Півдня Росії журнал «Торгово-промышленный Юг» писав: «Сучасне становище нашого торговельно-промислового середовища прозора намічає тенденцію (утворення з'їздів. – *О. Ш.*) звільнитися від станових пут і схилиться у бік класової фізіономії усіх торговельних елементів» [23, № 4, с. 29].

З іншого боку, варто згадати, що буржуазія України в той час не виявляла особливого інтересу до діяльності партій (перш за все національних українських), була політично інертною та апатичною. Як зазначав у своїх спогадах К. Скальковський, «серед купецтва тоді ще твердо панувала думка, що громадськими справами займається тільки той, в кого погано йдуть власні» [19, с. 293]. У свою чергу на сторінках власних галузевих видань підприємці відверто наголошували: «Представники промисловості і торгівлі вживають всі зусилля, щоб у своїх організаціях не зав'язнути в політиці» [23, № 17, с. 45].

Разом з тим, якщо представники капіталу і приєднувалися на початку ХХ ст. до організацій на кшталт «Союзу 17 октября», то це ще зовсім не свідчило про їхні прагнення забезпечити рух країни саме у бік класичних ліберальних цінностей, як інколи стверджується у вітчизняній історичній літературі. Адже партія, яку радянська історіографія традиційно кваліфікувала як суто буржуазну і до якої належала верхівка промислових та банківських кіл (зокрема, представники гірничопромислової буржуазії південноукраїнських губерній М. С. Авдаков або Ф. Є. Єнакієв), за своєю природою насправді була організацією служилого дворянства або частково одворяненої торговельно-промислової буржуазії, яка зовсім не збиралася замахуватися на підвалини самодержавного ладу Російської імперії, вважаючи неприйнятним для країни повноцінний парламентський устрій і, відповідно, дотримуючися консервативних поглядів, розглядаючи політичну стабільність у державі як запоруку успішності своєї підприємницької діяльності.

Зокрема, одеський часопис «Торгово-промышленный Юг» у своїй редакційній статті зазначав, що «політика визначається матеріальними, тобто економічними інтересами. Інтересами тих, хто її робить... Таким чином, – досить відверто наголошував журнал, – робітники й інтелігенція, яка до них долучилася, будуть стояти за «загаль-

не, пряме, таємне і рівне», вбачаючи у ньому знаряддя боротьби за покращання свого матеріального становища, а торгово-промисловці за це не тільки стояти не будуть, але навіть цьому будуть чинити опір. Неймовірно, щоб фабриканти за власним бажанням, без поштовхів ззовні, вирішили за необхідне зменшити робочий день, не зменшивши при цьому винагородження робітників» [23, № 18, с. 3, 5, 6].

Отже, представники великого бізнесу царської Росії, у проти-вагу підприємцям Західної Європи, відверто стояли на захисті під-валин самодержавства, виступаючи проти реальних буржуазно-демократичних перетворень у країні. Таке становище багато хто з ліберально налаштованих політиків та представників громадськості імперії відверто вважали аномальним. Недаремно один із лідерів кадетської партії А. І. Шингарьов наголошував, що «російське торговельно-промислове життя невіддільне від російського політичного життя», що «промисловці у своїх власних інтересах повинні зайнятися політикою і в політиці підтримувати гасла політичної свободи, внутрішнього миру та прогресу» [3, № 41, с. 6047].

І дійсно, певна активізація суспільно-політичної активності підприємців спостерігається в 1912 р., у рік виборів до Державної думи та Державної Ради імперії. У цей час окремі представники фінансової та промислової буржуазії українських губерній все ж таки дійшли думки щодо необхідності більш активної участі великого бізнесу в громадсько-політичному житті, в діяльності законодавчих установ країни. Зокрема, Рада з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії у своєму передвиборному зверненні 1912 р. пропонувала «спрямувати усі сили на те, щоб серед членів законодавчих палат були особи, які знають промисловість і торгівлю, розуміють їх інтереси та їх велике державне значення...», вбачаючи в цьому запоруку «народного добробуту та гармонійного розвитку всіх духовних сил нації», а також зміцнення в країні «підвалин законності, громадської справедливості та досконалих політичних форм» [3, № 36, с. 5753]. У свою чергу голова Ради з'їзду М. Ф. фон Дітмар на шпальтах журналу «Горнозаводское дело» закликав до «нової великої справи – виходу промисловості і торгівлі на арену активного політичного життя» [3, № 36, с. 5754]. Він же, виступаючи 30 жовтня 1912 р. на VI з'їзді російських фабрикантів землеробських машин та знарядь у Харкові, зазначав: «Тільки в державі правовій, в державі, яка створює умови для широкого розвитку громадської та особистої самодіяльності... – лише там можливий нормальний розвиток промисловості і торгівлі» [3, № 45, с. 6208].

Утім, при більш уважному вивченні промов керівника організації гірничопромисловців Півдня країни виявлялося, що ці гучні декларації де-факто означали лише проведення до складу Думи «дійсних представників промисловості, які змогли б викликати у суспіль-

ства та держави не тільки інтерес, але й любов і повагу до цієї галузі народної праці». Водночас той же М. Ф. Дітмар наголошував, що «ми (підприємці. – *О. Ш.*) не хотіли і не могли дати програми – не прийшов ще час для російської промисловості в цілому» [3, № 36, с. 5753]. Не дивно, що реагуючи на подібні заяви, газета «Киевская мысль» у 1912 р. підкреслювала «убозтво політичної думки вітчизняної буржуазії» [3, № 36, с. 5753].

Фактично виправдовуючись перед цими звинуваченнями, журнал «Промышленность и торговля» за підсумками VI з'їзду представників промисловості та торгівлі імперії 1912 р. стверджував, що «торговельно-промисловий клас не може мати одного спільного політичного *credo*, що серед промисловців є представники усіх відтінків політичної думки» [23, № 17, с. 44]. З іншого боку вищезгадане видання скаржилося на загалом вороже ставлення широких мас до діяльності підприємців, коли на промисловців «публіка дивилася як на оббирачів населення» [16, № 2, с. 32]. У свою чергу журнал «Торгово-промышленный Юг» з сумом констатував, що «наша інтелігенція... стосовно торговельно-промислового класу посідає позицію майже непримиренну» [23, № 12, с. 33].

Однак ці скарги та ремствування не знайшли розуміння серед громадськості країни, зокрема й серед представників правого політичного табору, які піддали різкій критиці діяльність великої буржуазії країни, її тогочасні заяви. Так, газета «Санкт-Петербургские Ведомости», називаючи VI з'їзд представників промисловості та торгівлі країни «з'їздом невдоволених», з обуренням зазначала: «Вони невдоволені російським суспільством, російським друком, законодавчими установами». Це «з'їзд тих, хто утворює синдикати, хто збільшує ціни на товари..., хто приховує ретельно свої прибутки і видає невідповідні дивіденди..., хто усіма засобами чинить опір підвищенню заробітку робітників, покращанню умов життя їх і поширює невдоволення існуючим ладом в їх масах» [23, № 12, с. 34, 35].

Дійсно, прикладів саме таких дій з боку представників буржуазії українських губерній можна знайти без особливих труднощів. Так, один із провідних діячів з'їзду гірничопромисловців Півдня Росії Ф. Єнакієв активно виступав проти права на проведення страйків, вважаючи, що «страйки було політичним нерозумом» [25, с. 176]. У свою чергу, на думку судновласників Азово-Чорноморського басейну, вкрай небезпечним було надання дозволу (грудень 1905 р.) проводити економічні страйки, що «вселяє впевненість у робітників та службовців у подальшій безкарності страйків, які настільки тяжко позначаються на розвитку діяльності» [21, с. 328]. З подібним становищем, вважали підприємці, треба було якнайскоріше покінчити, що

і обумовило їх звернення до уряду в 1906 р. з вимогою заборонити страйки робітників [7, с. 1].

Згадаємо також, що проти урядових пропозицій стосовно обмеження робочого часу рішуче виступили гірничопромисловці Донецького регіону. Основними аргументами при цьому були твердження, що скорочення робочого часу неминуче призведе до падіння виробництва та розорення капіталістів. Так, комісія підприємців Алмазного району Донецького басейну дійшла висновку, що «передбачуване зменшення обов'язкової законної норми до 10 год. відіб'ється на підвищенні собівартості видобутку вугілля..., збільшенні витрат на навантаження, сортування, училища, лікарні, адміністрацію та ін.» [4, с. 56]. У свою чергу в доповіді Першому з'їзду представників промисловості та торгівлі імперії в 1906 р. відомий підприємець І. І. Ясюкович наголошував, що від запровадження вищезгаданого законопроекту виплавка чавуну здорожчала б не менше, ніж на 1,23 коп. з пуда, а вироблення готового металу – на 5,5 коп. У цілому ж усе це «нашій південній металургії повинно обійтися не дешевше 7 900 тис. карбованців на рік», а отже, урядовий закон про скорочення робочого дня пролетарів І. І. Ясюкович вважав недоречним та неприпустимим [4, с. 56].

Разом з тим не справедливо було б не помітити, що окремі представники бізнесу українських губерній на початку ХХ ст. все ж займали позиції, які багато в чому відповідали кадетській програмі, а з їхніх вуст лунали за тогочасними мірками царської Росії досить-таки радикальні заклики. Так, 18 серпня 1912 р. в Одесі відбулася нарада, скликана Радою з'їздів представників промисловості та торгівлі півдня Росії для висунення кандидата на виборах до Державної Ради імперії. На нараді представник одеського комітету торгівлі і мануфактур Г. М. Пекаторос і представник одеської купецької управи Е. Г. Ройзман вимагали від своїх колег «більш лівої програми з питань політичних». Зокрема, Г. М. Пекаторос у своїй промові заявив, що «наш представник (у Держраді імперії. – *О. Ш.*) повинен добиватися безумовної гарантії свободи особи, свободи друку, союзів та зборів і т. ін., тому що без основних свобод жодна торгівля та промисловість розвиватися не може» [23, № 18, с. 59]. «Ми знаємо, – наголошував він далі, – яке величезне зло завдають торгівлі і промисловості відомі обмеження національностей, обмеження освіти, пересування і т. ін. Тому торгівля і промисловість повинні послати такого представника, який буде боротися за зрівняння у правах всіх громадян; він повинен докласти всіх зусиль для вирішення «проклятих питань» [23, № 18, с. 59].

Проте А. К. Тімрот – у той час фактично єдиний кандидат на виборах до Держради від бізнес-кіл регіону (більше як дві третини усьо-

го числа виборщиків південних губерній висловилися на підтримку його кандидатури), він же і голова Ради з'їздів представників промисловості та торгівлі Півдня, заявив на нараді, що «не виступає... як політик, і не збирається виступати як такий, якщо буде обраний до Державної Ради». Пояснюючи свою позицію, А. К. Тірот наголосив, що «стоїть на ґрунті політичного світогляду торговельно-промислового класу, політику та інтереси цього класу він і буде... представляти» [23, № 18, с. 63, 65]. Втім такі обережні заяви вищезгадані Г. М. Пекаторос та Е. Г. Ройзман знайшли «занадто правими», вимагаючи від свого кандидата на виборах більш детально висвітлити його політичну платформу.

Але більшого від А. Тірота їм так і не вдалося добитися*. І це цілком зрозуміло. Адже лише в 1911 р. уряд, за наполяганням Руського товариства пароплавання та торгівлі (виконавчим директором якого і був А. Тірот), збільшив щорічну допомогу цій судноплавній компанії з 666 до 933 тис. крб. [18, № 9, с. 123]. А тому виступати з промовами, які могли тільки викликати роздратування у Петербурзі, А. Тірот просто не міг, а скоріш за все не хотів. Останнє підтверджує той факт, що офіційний друкований орган Ради з'їздів представників промисловості та торгівлі півдня Росії в редакційній статті «Торговельно-промисловий клас і політика» поквапився спростовувати політичні вимоги Г. М. Пекатороса та Е. Г. Ройзмана. При цьому керівництво Ради з'їздів наголошувало, що вищезгадані особи або вдаються до популізму, підігруючи таким чином настроям «широкої публіки», або висловлювали лише свою власну точку зору, яка не відбивала інтересів та поглядів буржуазії Півдня країни в цілому [23, № 18, с. 1–10].

Зі свого боку, редакція журналу вважала за необхідне підкреслити, що аполітичність підприємців багато в чому є уявною, адже «тактика торговельно-промислового класу полягає в тому, що він політикою не цікавиться..., втім він її робить систематично силою історичного процесу в тих рамках, які історією йому відмежовані... Непомітно, здавалося б не беручи участі у політиці, і насправді не висуваючи політичних діячів, він (торговельно-промисловий клас. – *О. Ш.*) все ж політику робить одним своїм посиленням та зміцненням» [23, № 18, с. 10, 12].

Висвітлюючи політичні погляди та уподобання буржуазії початку ХХ ст., слід згадати і про прояви серед підприємців південноукраїнських губерній своєрідного економічного сепаратизму. Дійсно,

*Виянок становила лише обережна згадка в промові А. Тірота про «помилковий поділ численних народностей Росії на «своїх» та «чужих» [23, № 18, с. 63].

в умовах розгортання конкурентної боротьби на господарчому ринку імперії буржуазія України прагнула, перш за все, захистити свої соціально-економічні інтереси. На цьому ґрунті інколи проявлялися відкриті чи приховані форми суперництва. «Факт промислової конкуренції серединної Росії з її окраїнами не підлягає сумніву», – відзначав з цього приводу ще наприкінці XIX ст. вчений-економіст І. І. Янжул [27, с. 95]. Відомий український історик І. Лисяк-Рудницький у свою чергу стверджував: «Буржуазія України, хоч і зрусифікована мовою й культурою, була гостро незадоволена централістичною економічною політикою імперії, що протегувала центральні московські області, росло відчуття суперечності господарських інтересів між українським півднем і московською північчю» [8, с. 93].

Сучасні українські дослідники теж звертаються до цього питання. Так, Федір та Галина Турченки зазначали, що підприємці середньої руки Півдня України, «захищаючи свої прибутки», ставали «на позиції регіонального (інакше – місцевого, територіального) патріотизму і навіть критикували політику царизму» [24, с. 65]. Останню тезу, без сумніву, підтверджує офіційна позиція Ради з'їздів представників промисловості та торгівлі півдня Росії неодноразово задекларована нею на шпальтах друкованого видання «Торгово-промисловий Юг». Згадаємо, що ця організація була створена в червні 1911 р. з метою «торговельно-промислового єднання Півдня на ґрунті громадської роботи», а також «спеціального захисту південних торговельно-промислових інтересів» [22, № 1, с. 2, 87]. Уже впродовж першого місяця її існування багато підприємців – як представників акціонерних компаній, так і окремих капіталістів – «поквапилися записатися в З'їзди».

Перше засідання Комітету Ради з'їздів відбулося 7 серпня 1911 р. У підготовленому за його підсумками циркулярному листі до всіх підприємців регіону зверталася увага на той факт, що «Південь до цього часу менше за все брав участь у розподілі своїх багатств на користь власного населення», а також зазначалося, що «протириччя окремих районів країни, без сумніву, грають велику роль в економіці Росії» [23, № 2, с. 82, 83]. У цьому випадку, з точки зору керівництва Ради з'їздів, йшлося про те, що «наші залізниці влаштовані так, що служать переважно промисловим цілям північних областей, що провізна тарифікація ними розрахована на підтримку чужої та послаблення нашої південної промисловості..., що торговельні угоди з іноземними державами, митні ставки на ввезення до нас іноземної продукції та наш вивіз до чужих країн не відповідають інтересам Півдня...» [22, № 1, с. 12].

Зокрема стосовно останнього, Рада з'їздів підкреслювала, що «Південь більше інших районів Росії стикається в торговельних зно-

синах з Європою», а тому обмеження в надходженні продукції з-за кордону (що мало місце завдяки високому миту, запровадженому в Російській імперії наприкінці XIX ст.) аж ніяк не відповідали інтересам підприємців та населення регіону в цілому. Прикладом цього може слугувати заява Одеського товариства фабрикантів та заводчиків, яке в 1912 р. «рішуче наполягало на тому, щоб зроблені були полегшення для пільгового безмитного пропуску чавуну з-за кордону» [23, № 13, с. 29]. Тоді ж біржові комітети південноукраїнських губерній пропонували урядові «задля врегулювання ринкових цін зняти митний бар'єр на іноземний цемент» і т. ін. [23, № 2, с. 39].

Крім того, представники великого бізнесу регіону вважали ненормальним той факт, що «майже усі великі банківські заклади Півдня являють собою відділення петербурзьких банків, що отримують свої директиви зі столиці і які живуть життям центра, його потребами, його прагненнями, інколи діаметрально протилежними інтересам провінційної промисловості» [23, № 2, с. 13, 14]. При цьому журнал «Торгово-промисловый Юг» наголошував, що південні губернії «особливо потребують напливу іноземних капіталів, тому що природні багатства Півдня цілковито знекровлені відсутністю капіталів, яких «лінія» прямує на столиці» [23, № 4, с. 11].

Таким чином, можна констатувати факт певного протиставлення інтересів підприємців регіону інтересам імперського центру. Разом з тим зазначимо, що хоча інтереси та наміри різних груп буржуазії країни далеко не завжди збігалися, це все ж не ставало підставою для проявів з їх боку якихось автономістських прагнень на національному ґрунті. Так, М. Слабченко наголошував, що «українське купецтво увійшло до складу купецтва російського, користуючись усіма його правами та привілеями, маючи можливість виходу до морів на заході та сході. Для антагонізму було мало причин...» [20, с. 165]. Останнє підтверджують і спостереження Ф. Матушевського, який у своїх спогадах звертав увагу на «байдужість наших заможних людей до українського діла» [10, с. 51]. Зрештою, можна погодитись із думкою О. П. Реєнта, який зазначав, що тоді привабливість підприємництва «все більше домінувала над національними рефлексіями. Переважаючим інтересом стає не відрубність, а прагнення до інтеграції та посилення впливів по галузевих горизонталях і управлінських вертикалях» [17, с. 61]. І дійсно, в заявах представників великого бізнесу українських губерній важко знайти положення та декларації, які б можна було б трактувати саме в якості їх національних домагань.

Урешті-решт, підприємці українських земель Російської імперії так і не змогли висунути скільки-небудь послідовну програму суто буржуазних реформ. І хоча початок XX ст. і позначився активізацією корпоративної діяльності представників капіталу українських губер-

ній, в Україні (як і в царській Росії в цілому) так і не виникла потужна підприємницька верства, яка б стала рушійною силою оновлення, важливим чинником суспільно-політичного життя.

Бібліографічні посилання

1. Вестник финансов, промышленности и торговли. – СПб. – 1901.
2. **Гиндин И. Ф.** Социально-экономические итоги развития российского капитализма и предпосылки революции в нашей стране / И. Ф. Гиндин // Свержение самодержавия : сб. ст. / редкол. : И. И. Минц (отв. ред.) и др. – М. : Наука, 1970. – С. 39–88.
3. Горнозаводское дело. – Харків. – 1912.
4. **Дитмар Н. Ф.** Записка XXXI съезду горнопромышленников юга России / Н. Ф. Дитмар. – Х. : Т-во «Печатня С. П. Яковлева», 1906.
5. **Донік О. М.** Підприємницькі об'єднання в Україні останньої третини XIX – початку XX ст.: від інституціоналізації інтересів до надрегіональних форм інтеграції / О. М. Донік // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2010. – Вип. XVII. – С. 52–69.
6. **Епанчин Н. А.** На службе трех императоров. Воспоминания / Н. А. Епанчин. – М. : Наше наследие, 1996. – 576 с.
7. К законопроекту о регистрации моряков торгового флота и Морских конторах. – СПб. : Тип. Усманова, 1913. – 20 с.
8. **Лисяк-Рудницький І.** Историчні есе : у 2 т. / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основи, 1994. – Т.1. – 554 с.
9. Материалы по истории СССР / отв. ред. А. Л. Сидоров. – М. : АН СССР, 1959. – Т. VI : Документы по истории монополистического капитализма в России. – 800 с.
10. **Матушевський Ф.** Листи з дороги / Ф. Матушевський // У старому Катеринославі (1905–1920 рр.) : Місто на Дніпрі очима українських письменників, публіцистів і громадських діячів / уклад. М. П. Чабан. – Д. : ІМА-прес, 2001. – С. 25–52.
11. **Москалюк М. М.** Обробна промисловість Наддніпрянської України у другій половині XIX – на початку XX ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук. : спец. 07.00.01 «Історія України» / М. М. Москалюк. – Переяслав-Хмельницький, 2011. – 34 с.
12. Народное хозяйство. – СПб. – 1900.
13. **Ніколаєва Т. М.** Соціокультурна характеристика підприємств України (1861–1914 рр.) / Т. М. Ніколаєва // Укр. іст. журн. – 2011. – № 3. – С. 95–107.
14. **Плеханов Г. В.** Избранные философские произведения : в 5 т. / Г. В. Плеханов. – М. : Госполитиздат, 1956. – Т. 1. – 847 с.
15. **Постернак О. О.** Гірничопромислова буржуазія Півдня Росії в революції 1905–1907 рр. / О. О. Постернак // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К. : Ін-т історії України, 2011. – Вип. XIX. – С. 73–86.
16. Промышленность и торговля. – СПб. – 1908.
17. **Реєнт О. П.** Україна соборна / О. П. Реєнт. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2006. – 131 с.
18. Русское судоходство. – СПб. – 1911.
19. **Скальковский К.** Воспоминания молодости. 1843–1869 / К. Скальковский. – СПб. : Тип. А. Суворина, 1906. – 410 с.

20. Слабченко М. Организация хозяйства Украины от Хмельницыны до мировой войны / М. Слабченко. – Одесса, 1923. – Ч. I. – Т. 3. – 194 с.
21. Совет министров Российской империи. 1905–1906 гг. : док. и материалы / сост. С. С. Атапин, Б. Д. Гальперина. – Л. : Наука, 1990. – 476 с.
22. Торгово-промышленный Юг. – Одеса. – 1911.
23. Торгово-промышленный Юг. – Одеса. – 1912.
24. Турченко Ф. Г. Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.) : історичні нариси / Ф. Г. Турченко, Г. Ф. Турченко. – К. : Генеза, 2003. – 304 с.
25. Центральный комитет «Союза 17 октября» в 1905–1907 годах : док. и материалы // История СССР. – 1991. – № 3. – С. 170–181.
26. Шепелев Л. Е. Промышленная буржуазия и Государственная дума / Л. Е. Шепелев // Проблемы социально-экономической истории России. – СПб. : Наука, 1991. – С. 237–248.
27. Янжул И. Часы досуга / И. Янжул. – М. : Тип. А. И. Мамонтова, 1896. – 374 с.

Надійшла до редколегії 19.12.2012

УДК 94(477.63) «1904/1905»

Ю. В. Берестень

Дніпропетровський державний аграрний університет

САНІТАРНА СЛУЖБА МЕНОНІТІВ-ДОБРОВОЛЬЦІВ У ПЕРІОД РОСІЙСЬКО-ЯПОНСЬКОЇ ВІЙНИ 1904–1905 рр.

Висвітлено окремі аспекти проблеми організації менонітськими громадами Півдня України добровільної санітарної служби в період російсько-японської війни 1904–1905 рр.

Ключові слова: менонітські колонії, Південь України, добротинність, санітарна служба.

Освещены отдельные аспекты организации менонитскими общинами Юга Украины добровольной санитарной службы в период русско-японской войны 1904–1905 гг.

Ключевые слова: меннонитские колонии, Юг Украины, благотворительность, санитарная служба.

The separate aspects of organization are lighted up by mennonite communities of South of Ukraine of voluntarily sanitary corps in the period of Russian-Japanese war of 1904–1905 гг.

Key words: mennonite colonies, South of Ukraine, charity, sanitary corps.

В останні десятиліття серед представників вітчизняного наукового загалу спостерігається динамічне зростання дослідницького інте-